

Lära tillsammans

– samarbetsorienterat lärande för ökad delaktighet

Lärdomar från studien Samarbetsorienterat lärande med vägledande kamrater

Lära tillsammans – samarbetsorienterat lärande för ökad delaktighet

Skriften är utgiven av Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) och kan hämtas som pdf-dokument på myndighetens webbplats www.spsm.se eller beställas från order@spsm.se. Det är tillåtet att kopiera och citera ur skriften. Ange gärna källan.

Manus: Lena Hammar

Foto: Joakim Orrvik s. 18 och 19, Lennart Perlenhem omslag (elever på Hubertusgården i Lund) och s. 27, Drago Prvulovic s. 13, Judith van Weelie s. 10, personal på Kristinaskolan s. 29 och personal på Vänerskolan s. 7, 8, 14, 16, 20 och 30.

Produktion: Tullbergs kommunikationsbyrå

Tryck: Danagårds Litho, 2013

ISBN: 978-91-28-00454-1 (tryckt), 978-91-28-00455-8 (pdf)

Best.nr: 00454

Förord

Alla elever ska ges förutsättningar att vara delaktiga i all undervisning. Det ingår i skolans uppdrag. Detta gäller inte minst i lek och fysisk aktivitet, till exempel inom ramen för undervisningen i idrott och hälsa.

Forskning visar att fysiska aktiviteter har positiva effekter på elevers förmåga till lärande i de teoretiska ämnena. Många pedagoger efterfrågar stöd och vägledning kring hur de ska gå tillväga för att klara skolans uppdrag inom detta område.

Specialpedagogiska skolmyndigheten har i ett projekt prövat konceptet samarbetsorienterat lärande. Projektet har genomförts i ett unikt samarbete mellan myndigheten, pedagoger och skolledare samt forskare i handikappvetenskap. Konceptet, som visade sig vara framgångsrikt, bygger på idén att elever själva får kunskap och verktyg för att göra sina kamrater delaktiga i de aktiviteter som förekommer i idrottsundervisningen. Resultaten från projektet kan även tillämpas på andra områden än lek och fysisk aktivitet.

I denna skrift lyfter Lena Hammar, rådgivare vid Specialpedagogiska skolmyndigheten och projektledare för Samarbetsorienterat lärande, fram lärdomar och framgångsrika exempel från projektet. Hon refererar också till andra studier samt till möten med elever, pedagoger och skolledare.

Vi hoppas att den kan inspirera och ge vägledning till pedagoger och skolledare som vill hitta framgångsrika strategier för att ge alla elever förutsättningar för att vara delaktiga i all undervisning.

Oktober 2013

Ronnie Pettersson

Avdelningschef, Specialpedagogiska skolmyndigheten

Innehåll

Bakgrund	5
Inledning	6
Barns och ungdomars delaktighet.....	6
Delaktighet – en hörnsten i en inkluderande verksamhet.....	7
Förutsättningar för delaktighet och gemenskap.....	8
Samarbetsorienterat lärande – lärande tillsammans.....	10
Idrott, hälsa och lärande.....	12
Idrott och lek i en gemenskap.....	15
Lärande exempel	18
Samarbetsorienterat lärande med vägledande kamrater.....	18
Sammanfattning av projektet.....	18
Förutsättningar och anpassningar.....	20
Exempel på innehåll i kamratutbildningen.....	22
Slutsatser	26
Resultat från studien.....	26
Framgångsfaktorer.....	28
Dilemman och utmaningar.....	33
Avslutande tankar	35
Diskussionsfrågor	36
Källförteckning	37

Bakgrund

De positiva effekter som fysisk aktivitet har på hälsa och självkänsla är idag allmänt kända. Att vara delaktig i lek och fysiska aktiviteter har också en viktig social betydelse för barns och ungdomars utveckling.

Forskning visar att elever som är delaktiga i fysiska aktiviteter i högre utsträckning utvecklar sociala relationer och stärker sitt självförtroende, vilket även påverkar självkänslan och självbilden positivt. (Moser och Dudas, 1997)

Denna skrift är framtagen efter att vi i Specialpedagogiska skolmyndigheten tillsammans med forskare gjort en studie kring samarbetsorienterat lärande och vägledande kamrater. Vi vet att många elever med någon funktionsnedsättning upplever att de inte alltid får förutsättningar att vara delaktiga i olika aktiviteter eller i gemenskapen under skoldagen. Särskilt tydligt har det visat sig i ämnet idrott och hälsa.

Skolinspektionens ämnesrapport för idrott och hälsa (2012) lyfter fram att det sällan finns tillgång till specialpedagogiskt stöd i ämnet. Rapporten pekar också på att idrottslärare ofta är bra på att uppmuntra eleven men inte på att anpassa undervisningen eller aktiviteterna. I rapporten framkommer även att elever med funktionsnedsättning ofta inte deltar fullt ut i undervisningen.

Med denna bakgrund ville vi titta närmare på om man kan påverka delaktigheten mellan elever med och utan funktionsnedsättning på idrotts-

lektionerna. Vi var även intresserade av att se om det påverkade klassklimatet och engagemanget i aktiviteterna.

Det kommer allt mer forskningsresultat som visar positiva effekter av elevers kompetens att samarbeta och hjälpa varandra. I vår och liknande studier kan vi se att samarbetsorienterat lärande, tillsammans med pedagogers medvetna förhållningssätt, kan ge goda möjligheter att påverka klassklimat och gemenskap. Vi vill därför dela med oss av våra lärdomar från denna och liknade studier.

I denna skrift ger vi främst exempel från ämnet idrott och hälsa, men vi ser också att dessa lärdomar är överförbara på andra ämnen och områden i skolans verksamhet.

Vi vill även lyfta fram begrepp och synsätt som vi tror att många skolor kan ha nytta av i sitt arbete kring att skapa en tillgänglig och inkluderande miljö.

Under hösten 2013 kommer studien att publiceras som en vetenskaplig artikel i *European Journal of Special Needs Education*. Artikeln heter *Cooperative oriented Learning in Inclusive Physical Education*. Författare till artikeln är Aija Klavina, Associate Professor vid Academy of Sport Education i Lettland, Kajsa Jerlinder, universitetslektor vid högskolan i Gävle, Lars Kristén, universitetslektor vid högskolan i Halmstad, Lena Hammar, rådgivare vid Specialpedagogiska skolmyndigheten och Tine Soulie, konsulent vid Handikappidrottens Videntcenter i Danmark.

Inledning

Barns och ungdomars delaktighet

Varför ska barn och ungdomar vara delaktiga? Vad påverkar möjligheterna att vara delaktig?

Att barn och ungdomar ska få komma till tals, få inflytande och kunna påverka sin situation diskuteras ofta och mycket i skolors verksamhet men blir också allt mer tydlig i forskning kring såväl hälsa som lärande.

Skolinspektionens ämnesgranskning kring idrott och hälsa (2012) visar att där elever är mer delaktiga och har inflytande är också undervisningen bättre anpassad för alla elever.

Enligt ICF, International Classification of Functioning, Disability and Health, är delaktighet ett centralt begrepp. Med delaktighet avses "en individs engagemang i en livssituation".

"Barn är experter på sina egna liv. De ser alltid andra saker än vuxna experter och forskare. Och de vill gärna hitta lösningar. Vårt uppdrag är att se till att vuxna beslutsfattare lyssnar och gärna möter dem som besluten handlar om."

Fredrik Malmberg, Barnombudsmannen

Folkhälsoinstitutet lyfter i flera av sina rapporter fram delaktighet som en av de starkaste hälsofaktorerna. De menar att delaktighet och inflytande främjar känslan av att vara en del i ett sammanhang. Detta hänger väl samman med Aaron Antonovskys KASAM-begrepp där känsla av sammanhang betyder att man upplever att tillvaron är meningsfull, begriplig och hanterbar.

Delaktighet är ett mångfasetterat begrepp men kan beskrivas som en pågående process där barn och ungdomar får möjlighet att uttrycka och aktivt påverka på olika nivåer och i sammanhang som berör dem. De måste ses som kompetenta, med möjlighet att påverka sina egna liv och de sammanhang de lever i. För detta krävs en dialog mellan barn eller ungdomar och vuxna som bygger på ömsesidighet och respekt för barnens och ungdomarnas perspektiv, med hänsyn tagen till ålder och mognad.

Rätten för barn och ungdomar att yttra sig är grundläggande i barnkonventionen. Det är en rättighet – inte ett privilegium. Det handlar om att erkänna barnet som en kompetent, social aktör.

Barn och ungdomar uppfattar ofta en situation på ett annat sätt än vuxna. Skriften Lyssna på oss (Handikappförbunden, 2011) hänvisar till en omfattande europeisk studie som visar att föräldrar skattar barns livskvalitet betydligt lägre än barnen själva. Däremot uppger barnen att de känner mer smärta än föräldrarna tror. Studien bygger på svar från 500 barn med cerebral pares i åldern 8–12 år från sju europeiska länder.

Delaktighet – en hörnsten i en inkluderande verksamhet

I skolan finns plats för såväl lärande som omsorg och social gemenskap. Ulf Janson (2005) beskriver dem som olika kulturer. Relationen mellan vuxen-barn eller lärare-elev är vertikala, det vill säga att någon har mer makt och är styrande både i omsorgs- och undervisningskulturen.

Relationerna mellan kamrater däremot är oftast jämlika (horisontella) och beskrivs som en kamratkultur. I kamratkulturen är det lust och gemenskap som är drivkraften. Barnet söker sig till kamrater för att det vill och inte för att det är nyttigt eller viktigt.

Samspelet i de olika kulturerna kräver olika förmågor.

”Att förflytta sig mellan de olika kulturerna kräver också en medvetenhet om hur olika interaktioner ut mellan exempelvis elevens lärare, eller interaktionen med en jämnårig klasskamrat” (Söderqvist Dunkers 2011)

Elever med någon funktionsnedsättning har ofta assistent eller får extra stöd av vuxna för att få goda förutsättningar i sitt lärande. Vuxnas omsorg och vilja att skapa goda förutsättningar kan ofta bidra till att eleven får mer undervisning enskilt

eller i en mindre undervisningsgrupp. Det kan också vara hindrande för delaktigheten med kamraterna. Konsekvensen blir då ofta att elever med funktionsnedsättning har fler och mer omfattande vertikala relationer än kamrater i samma ålder.

Det finns tydliga dilemman mellan att få gott stöd och känna trygghet och delaktighet i en liten grupp och viljan att känna sig delaktig i den stora klassen. En elev kan vara delaktig i en aktivitet i den lilla gruppen samtidigt som det kan påverka delaktigheten negativt i andra sammanhang.

Om man som barn sällan ges möjligheter att öva sina förmågor att leka och samspela med jämnåriga kamrater, utan tillbringar stor del av sin tid med vuxna kan det påverka möjligheten att skapa jämlika och horisontella relationer.

Janson pekar på dilemmat mellan skolans dubbla uppdrag att stimulera samspel och delak-

tighet för alla elever och ge särskilt stöd till de elever som är i behov av det. Detta kan innebära en risk för

”att barnet inte ses som en medaktör i gemensam aktivitet kring gemensamma sakförhållanden utan själv blir sakförhållandet, föremålet för åtgärd. Barnet underförstås som inkompetent, präglad av brist, hjälpbehov och beroende. Det framträder för omgivningen, läraren såväl som kamrater, i en vertikalt underordnad position.” (Janson 2001)

Även Eva Melin (2013) beskriver i sin avhandling att när man segregerar barn i olika grupper så styr det hur barnen uppfattar varandra. Det blir även svårare att komma in i leken om man definierats som annorlunda av personalen.

Förutsättningar för delaktighet och gemenskap

Janson (2005) har i sina studier visat att delaktighetsbegreppet består av flera olika aspekter som alla påverkar barnets eller elevens delaktighet i en gemenskap.

Utifrån dessa aspekter har Kristina Szönyi och Tove Söderqvist Dunkers utvecklat en modell som stöd för att underlätta delaktighet. Dessa aspekter och denna modell var i många delar vägledande och utgjorde en bra grund för många av de vägval vi gjorde under vår studie. Det är tänkt att modellen ska förtydliga när och i vilka aktiviteter som elever hamnar i svårigheter. Modellen kan underlätta möjligheterna att förstå i vilken situation och hur hinder för delaktighet uppkommer.

Aspekter/arena	Undervisningskultur	Kamratkultur	Omsorgskultur
Tillhörighet			
Tillgänglighet			
Samhandling			
Engagemang			
Erkännande			
Autonomi			

Kristina Szönyi och Tove Söderqvist Dunkers har utvecklat denna modell utifrån Ulf Jansons delaktighetsaspekter. I ett större projekt har de använt denna modell och dragit värdefulla lärdomar som går att ta del av i FoU-rapporten Där man söker får man svar från Specialpedagogiska skolmyndigheten 2012.

Tillhörighet – Alla elever har en fysisk tillhörighet i en skola, klass eller grupp.

Tillgänglighet – Tillgänglighet är en förutsättning för att alla ska ha möjligheter att vara delaktiga. Såväl den fysiska som den pedagogiska och sociala miljön påverkar alla delaktighetsaspekter.

Samhandling – Att arbeta med gemensamma, välplanerade och strukturerade aktiviteter ger goda förutsättningar och skapar möjligheter till samhandling för alla elever. Aktiviteter och mötesplatser för samhandling påverkar i sin tur både engagemang och erkännande.

Erkännande – Att vara erkänd bland sina kamrater är en viktig aspekt för att uppleva delaktighet. I en forskningsstudie beskriver barn med funktionsned-

sättning att de viktigaste motiven för att vara med i en idrottsförening var att få kamrater och att ”vara någon” (Kristén 2003)

Engagemang – För att vara delaktig krävs ett engagemang i aktiviteten eller sammanhanget. Uppgiften eller sammanhanget måste därför vara meningsfullt och motiverande. Engagemanget påverkas också av vilka förutsättningar som finns, bland annat när det gäller tillgänglighet och erkännande.

Autonomi – Att uppleva självständighet och en känsla av självkontroll är också en aspekt som påverkar delaktigheten. Det är viktigt för en elev med funktionsnedsättning att inte känna sig alltför beroende av sin omgivning.

Samarbetsorienterat lärande – lärande tillsammans

Vinsten med ett samarbetsorienterat lärande är att eleverna kan ta del av varandras idéer, erfarenheter och kunskaper, vilket ger fler och vidgade perspektiv. I ett samarbetsorienterat lärande kan varje individ ges möjlighet att visa sina styrkor genom att ta initiativ, ansvar och ibland vägleda sina kamrater.

Med samarbetsorienterat lärande menar vi aktiviteter där två eller flera elever lär tillsammans – med och av varandra.

I Lev Vygotskijs teorier om lärande och den proximala utvecklingszonen är ett samarbetsorienterat arbetsätt en grund för elever att utvecklas såväl socialt som kognitivt.

”Själva huvudpoängen är ju just att mångfalden av de tankar som finns hos barnen skall bli synliga för dem själva och för varandra. Detta kräver att varje enskilt barns tankar blir viktiga, men också den kommunikation och interaktion som sker såväl i den lilla som i den stora gruppen.” (Skolverket 2000)

Vygotskij (1978, 1982) ansåg att det sociala samspelet är den viktigaste drivkraften i barns utveckling och att lärandet styr utvecklingen. Han menade också att barn lär av varandra och utvecklas genom att imitera den som kan lite mer. Problemlösning tillsammans med mer erfarna kamrater möjliggör för barnet att utmanas i zonen för möjlig utveckling.

I USA och Kanada har Cooperative learning fått stor genomslagskraft i skolan. I denna struktur är målet att elever tillsammans lär och hittar lösningar som gagnar både individen och gruppen.

Att samarbeta och lära tillsammans är centralt för att må bra och för en god samhällsutveckling. Barn och unga söker sig till andra och vill dela upplevelser och känna gemenskap. I Kristéns forskning (2003) är några av de centrala resultaten att orsaken till att barnen med funktionsnedsättning var med i en idrottsförening, var barnens önskan om att ingå i en social gemenskap och att ha kamrater.

Även den politiska viljan är att barn och unga ska ges fler möjligheter att samarbeta och lära tillsammans. Skolans nya styrdokument lyfter därför fram det entreprenöriella lärandet som ett övergripande förhållningssätt. Skolan ska förbereda och stödja utvecklingen av elevers förmåga till samarbete. Arbetsmarknaden har behov av personer som kan samarbeta, ta initiativ och hitta lösningar på problem och tänka i nya banor.

Trots att forskning om lärande och kunskapen om vinsterna i att lära tillsammans synliggjorts, sker en betydande del av lärandet i skolan av arbete med individuella uppgifter.

Jean Piaget (1975) lyfte vikten av samarbete med kamrater för att starta en intellektuell process där barnet får respons på sina tankar och ideér för att sen kunna omsätta det på egen hand i andra situationer.

”Entreprenörskap är ett förhållningssätt till lärande och inte ett ämne. Det handlar om ett lärande där eleven tillåts ta risker, får vara kreativ, nyskapande och handlingskraftig, får samarbeta och använda sig av nätverk och att kunna se möjligheter istället för problem”

Skolverkets definition

Redan på 1990-talet oroade man sig för utvecklingen mot att elever arbetade allt mer med eget arbete. Regeringen påpekar i sin skrivelse (1996/97:112) att för mycket individualisering lätt leder till segregation och brist på förståelse och för att kunna se andras perspektiv. Skolverkets rapport ”Vad påverkar kunskapsutveckling i svensk grundskola?” (2009) lyfter fram en oro för det alltmer individuella arbetet i skolan. Denna rapport menar att skolan gjort en misstolkning av begreppet individualisering och att skolor därför strävat efter ett mer individuellt arbetsätt istället för den avsedda tolkningen – att individanpassa undervisningen.

I vår studie och andra liknande studier kan man tydligt se vinsterna med ett samarbetsorienterat lärande. När eleverna utmanas i att lösa uppgifter och problem tillsammans skapas ett kreativt klimat. I heterogena klasser där verksamheten är inkluderande, så utvecklar eleverna sin förmåga att ta initiativ, lösa problem och hitta nya strategier. Förutom dessa förmågor har vi sett att det även påverkar elevers ömsesidighet och hjälpsamhet. Vi såg även ett större engagemang och högre

”En droppe droppad i livets älv har ingen flytkraft till att flyta själv. Det ställs ett krav på varenda droppe: Hjälp till att hålla de andra oppe!”

Tage Danielsson

”Barn som lär tillsammans – lär sig leva tillsammans!” eller om vi vänder på det ”Barn som inte kan lära tillsammans – hur ska de då kunna leva tillsammans?”

Gordon Porter

aktivitetsgrad hos eleverna när aktiviteterna var samarbetsorienterade.

Ett samarbetsorienterat lärande i skolan ger elever med funktionsnedsättning bättre möjligheter till sociala gemenskaper och fler samhandlingar. Vilket i sin tur kan leda till att eleverna ser varandras olikheter som tillgångar.

Fördelarna med att arbeta mer samarbetsorienterat där elever kommunicerar och ger uttryck för olika perspektiv, tankar och idéer är alltså många. En utmaning för den svenska skolan är därför att skapa en organisation och hitta strategier för detta, så att alla får möjligheter till delaktighet och gemenskap.

Idrott, hälsa och lärande

Fysiska aktiviteter och idrott kan ha stor betydelse för självkänslan. Detta framhåller Thomas Moser (1997) i sin forskning. Han betonar även den betydelse motorik och fysisk aktivitet har för barns självbild. Det är därför av stor vikt att ha en helhetssyn på barns utveckling. Vi är kroppar och allt lärande sker genom kroppen i samspel med omgivningen.

Ämnet idrott och hälsa har en stark hälsoprägel och syftar till att eleverna ska få positiva upplevelser av rörelse och friluftsliv samt utveckla sin rörelserepertoar och en hälsosam livsstil.

För elever med någon funktionsnedsättning är detta ämnesområde kanske ett av skolans viktigaste, då vi ser i olika folkhälsorapporter att personer med funktionsnedsättning är de med sämst hälsa i landet. Det gäller såväl den fysiska som den psykiska hälsan.

Trots att forskningen är så tydlig kring betydelsen av rörelse och fysisk aktivitet är det ofta inom ämnet idrott och hälsa eller på friluftsdagar som barn och unga med någon funktionsnedsättning inte ges förutsättningar att vara delaktiga. Rapporten ”Särskild, särskiljd eller avskild” (2009) visar att det är i ämnet idrott och hälsa och på friluftsdagar tillgängligheten brister mest i skolan för elever med rörelsehinder.

Motorik och perception är kroppens verktyg som alltid medverkar och påverkar lärandet. Därför behöver alla elever olika rörelseerfarenheter, rörelseupplevelser och daglig fysisk aktivitet för att utveckla sina kroppsliga förmågor och för att få bästa förutsättningar i lärsituationen.

”Andra situationer var skolresor och framförallt friluftsdagar som hade en förtätad symboladdad betydelse för huruvida man som rörelsehindrad elev kände sig utestängd eller inkluderad i elev- och klassgemenskapen”

Nygren, G. 2008

På senare år har även neurologisk forskning visat vilka positiva effekter fysisk aktivitet, social interaktion och en stimulerande miljö har för hjärnans plasticitet och därmed möjligheten att lära. Omvänt så vet man att inaktivitet och ensamhet har en negativ effekt på lärandet, menar Tomas Lindén professor i neurologi i en forskarintervju på forskningsportalen www.forskning.se (2011).

Dessa samband, tillsammans med forskning om andra hälsoeffekter, stärker de tydliga vinster som idrott och fysisk aktivitet kan ha för välmående, delaktighet och självkänsla.

I skolan tillbringar alla elever och stor del av sin tid. Det är därför naturligt att skolan tar ett särskilt ansvar för att ge goda förutsättningar till delaktighet och tillgänglighet för alla elever i ämnet liksom i alla skolans vardagliga fysiska aktiviteter.

”Det är elevens rätt att kunna vistas i hela skolan och delta fullt ut i samtliga verksamheter som skolan bedriver”

*Skolinspektionens granskningsrapport,
2009:6*

Därför ska fysiska aktiviteter inom skolans ram vara tillgängliga för alla elever:

I studier har man sett att det är särskilt tydligt i ämnet idrott och hälsa, under friluftsdagar och på raster, att elever med funktionsnedsättning inte alltid har möjlighet att vara delaktiga på samma sätt som sina kamrater.

- Kroppen är elevens eget verktyg i allt lärande. För att få bästa förutsättningar i lärandet behöver därför varje elev få olika rörelseerfarenheter, utveckla sin motorik och perception samt kondition och styrka.
- Delaktighet och gemenskap i lek och samspel är viktiga faktorer för att må gott, stärkas i sitt självförtroende och för att utveckla en god psykisk hälsa.
- Ju mer delaktiga elever med funktionsnedsättning är på lektionerna, desto större blir delaktigheten även på rasten och fritiden.
- Positiva rörelseerfarenheter ger förutsättningar att hitta meningsfulla fritidsaktiviteter och en hälsosam livsstil.

Idrott och lek i en gemenskap

I lek och samspel med andra barn utvecklas förutom motoriken också fysiska, sociala, emotionella, kognitiva och språkliga förmågor, som är grundfärdigheter som allt lärande bygger på. Barnet lär sig

om rörelse, i rörelse och genom rörelse menar Liv Duesund (1996). Genom kontinuerliga rörelseaktiviteter stärks barnet och vågar pröva nya och mer komplicerade rörelser.

I leken blir verkligheten begriplig och förbereder barnet inför vuxenlivet. Forskning om leken visar tydligt hur viktig leken är för barns hela utveckling. Därför lyfter läroplanen särskilt fram detta under rubriken Skolans värdegrund och uppdrag.

”Skapande arbete och lek är väsentliga delar i det aktiva lärandet. Särskilt under de tidiga skolåren har leken stor betydelse för att eleverna ska tillägna sig kunskaper. Skolan ska sträva efter att erbjuda alla elever daglig fysisk aktivitet inom ramen för hela skoldagen.” (Lgr 11)

Den sociala kroppsuppfattningen är kopplad till hur eleven utvecklar sin identitet. Eleven tolkar och uppfattar vad som händer i omgivningen och får bekräftelse på hur hon eller han uppfattas av sin omgivning. Således påverkar en positiv uppfattning om eleven, elevens självkänsla positivt.

Att vara delaktig och erkänd i en grupp, påverkar i hög grad elevens självkänsla positivt. Motsatt påverkas självkänslan negativt av att inte vara delaktig eller erkänd i gruppen.

När skolans aktiviteter är välplanerade, strukturerade och anpassade utifrån gruppens behov får eleverna goda möjligheter till samhandling och social gemenskap. Elever med funktionsnedsättning som oftast är aktiva och delaktiga på idrottslektioner är också mer aktiva med kamrater på rasten och fritiden.

Barn har en inneboende lust och vilja att leka och ha kamrater. Pedagoger måste därför vara uppmärksamma på när man behöver underlätta och ge stöd så att barn med funktionsnedsättning får lek- och rörelseerfarenheter tillsammans med sina jämnåriga kamrater.

I en intervjustudie med barn i 4–5 års-åldern, som tillfrågades om vad hälsa betyder för dem själva, svarade barnen att om de mår bra så är de

Alla vinner på att arbeta inkluderande och anpassa undervisningen. Eleverna lär sig att man kan göra samma sak fast på olika sätt. Det skapar trygghet och ger alla elever möjlighet att lyckas.

delaktiga i lek och aktiviteter i sin vardagsmiljö, till exempel leker de mycket med kompisar, går till förskolan, äter mat och deltar i allmänna lekar och aktiviteter i förskolan (Almqvist 2006).

Forskningen pekar på att barn som i hög grad är beroende av vuxna är mindre delaktiga framför allt när det gäller socialt samspel med kamrater. Det finns också studier som visar att barn i behov av särskilt stöd upplever sämre tillgänglighet till meningsskapande aktiviteter och socialt samspel. För att öka barnets möjligheter till delaktighet och självständighet i lek och andra aktiviteter är det därför viktigt att pedagoger identifierar behov och hinder. Detta för att kunna anpassa aktiviteter och mötesplatser samt underlätta socialt samspel och självständighet.

Samarbete med habiliteringen kan vara viktigt för att förstå konsekvenser av en elevs funktions-

När vi skriver alla elever – då menar vi ALLA elever!

nedsättning. Det pedagogiska uppdraget och lärandet är dock skolans ansvar och gäller alla elever oavsett förutsättningar.

Skolinspektionen (2009:6) lyfter fram vikten av att pedagoger förstår konsekvenser av en funktionsnedsättning och har strategier att möta dem. Det är skolans ansvar att lärare får den fortbildning som krävs för att kunna anpassa undervisningen till alla elever. Skolan har ett särskilt uppdrag att tillgängliggöra och anpassa aktiviteter så att alla elever får möjlighet att vara delaktiga. Skolinspektionen skriver att *”Likvärdiga förutsättningar att lära ska uppnås i en miljö som stärker självkänslan och där eleven upplever delaktighet och gemenskap med andra”*. Granskningsrapporten konstaterar också att motivationen för studier höjs om eleven befinner sig i en bra social situation.

”En likvärdig utbildning innebär inte att undervisningen ska utformas på samma sätt överallt eller att skolans resurser ska fördelas lika. Hänsyn ska tas till elevernas olika förutsättningar och behov. Det finns också olika vägar att nå målet. Skolan har ett särskilt ansvar för de elever som av olika anledningar har svårigheter att nå målen för utbildningen. Därför kan undervisningen aldrig utformas lika för alla.”

Lgr 11

Råd för att underlätta delaktighet för elever med funktionsnedsättning i fysiska aktiviteter.

- Skolan likväl som varje pedagog har i planeringen med hur varje elev ska komma till sin rätt och anpassar miljön och undervisningen utifrån detta. Istället för att tänka ”detta kan vi nog inte göra” så kan du tänka **”HUR ska vi göra detta, så att alla kan vara delaktiga?”**
- Samtala med eleverna. Låt eleverna få inflytande och vara delaktiga i sitt lärande och vilka eventuella anpassningar som ska göras.
- Ge information och instruktioner på ett sätt så att alla elever förstår och kan lösa uppgiften. (Exempelvis verbalt, visuellt, motoriskt och taktilt)
- Erbjud alla elever att prova olika ändamåls- enliga materiel och redskap. På så sätt får alla elever bättre förutsättningar att lösa uppgiften och du undviker särlösningar.
- Fundera hur du kan använda eventuella resurser eller assistenter för främja delaktighet.
- Anpassa eller förändra regler eller organisation av aktiviteten för att möjliggöra delaktighet för alla.
- Välj lämplig gruppstorlek för att alla elever ska komma till sin rätt.
- Arbeta mer samarbetsorienterat där elever lär och löser uppgifter tillsammans.

Lärande exempel

Samarbetsorienterat lärande med vägledande kamrater

Specialpedagogiska skolmyndigheten har genomfört en studie om samarbetsorienterat lärande tillsammans med en grupp forskare från olika nordiska länder. Här berättar vi kort om hur vi arbetade och vilka lärdomar studien gav oss. Vi ville prova en modell med samarbetsorienterat lärande och vägledande kamrater för att studera om man kan påverka delaktigheten i idrottsundervisningen för elever med rörelsehinder, i en svensk miljö.

Denna studie kan ses som ett exempel på hur man kan arbeta i den praktiska vardagen med normer och värden för att främja delaktighet och samlärande mellan elever. Vi vill också visa på framgångsfaktorer och utmaningar som ett stöd för skolor som vill arbeta mer samarbetsorienterat och öka delaktigheten för elever med funktionsnedsättning.

Det är av stor vikt att diskutera och reflektera kring de arbetssätt skolorna väljer. Det bör också finnas en stor lyhördhet och medvetenhet för den utmaning det innebär att försöka påverka en kamratkultur. Det finns alltid risker för att goda intentioner och modeller får negativa effekter och därför krävs det reflektion och eftertanke innan skolorna startar ett sådant arbete.

Sammanfattning av projektet

Efter en period av samtal med skolor som var intresserade av att vara med i studien implementerade och anpassade vi modellen utifrån de tre olika skolor som kom att delta. På dessa skolor deltog fyra klasser från årskurs ett till fyra. I alla klasser fanns det någon elev med rörelsehinder i undervisningen.

Samtal om delaktighet, inkluderande undervisning, tillgänglighet och samarbetsorienterat lärande låg till grund för hur arbetet skulle gå till och blev en gemensam plattform att stå på.

På skolorna var framförallt rektor, idrottslärare, specialpedagoger och assistenter engagerade. Under en period av cirka sex till åtta veckor följde vi de olika klassernas lektioner via film och observation.

Efter dessa veckor erbjöd skolorna eleverna en frivillig utbildning för att bli en vägledande kamrat på idrottslektionerna. Utbildningen skedde under tre tillfällen per klass och omfattade cirka 40 minuter. De tre tillfällena innehöll både teori och praktik. I varje klass var det mellan sju och 14 elever som genomförde utbildningen. Tyvärr valde ingen av eleverna med rörelsehinder att gå utbildningen. Utbildningen hade fokus på att vara en hjälpsam

kamrat som uppmärksammade när en klasskamrat behövde stöd eller uppmuntran. Under utbildningen var det viktigt att elevernas egna tankar fick stort utrymme. Eleverna fick samtala om varför och hur de kan vägleda en kamrat och om hur de själva vill få hjälp.

Efter denna utbildningsperiod filmade och observerade vi idrottslektionerna igen under sex till tio veckor för att se om samspel och delaktighet mellan kamrater med och utan funktionsnedsättning påverkades. Före och efter skolornas insats intervjuade vi rektor, elever, pedagoger och assistenter.

Förutsättningar och anpassningar

Studien hade för avsikt att följa den modell som tidigare är provad i USA, men för att passa in i en svensk skolmiljö förändrade vi den. I den amerikanska studien hade de framför allt observerat vilken typ av samt antal interaktioner mellan eleven med

funktionsnedsättning och klasskamraterna som förekom mest, liksom interaktioner mellan lärare och elev med funktionsnedsättning. De hade fokus på att eleven med funktionsnedsättning skulle få stöd av sina kamrater.

Utifrån vårt synsätt och i en svensk miljö var det viktigt att istället ha fokus på att främja jämlika relationer där alla elever kan bidra och ge stöd och hjälp till någon annan kamrat i klassen. Vi lät därför alla elever som ville gå utbildningen göra det och då också självklart eleverna med någon funktionsnedsättning. Vem som helst i klassen kan vara den som ger eller får stöd i någon situation. Utbildningen som skolorna erbjöd eleverna skulle präglas av stor delaktighet och lyhördhet för elevernas kompetens att hjälpa och uppmuntra varandra. Vi var överens om att Jansons (2005) delaktighetsaspekter skulle vara en bra bas att utgå ifrån.

I den svenska studien ville vi också att de ordinarie idrottslärarna skulle vara ansvariga för elevutbildningen och för samtal och uppföljning av den. För att nå vårt syfte med studien behövde därför alla berörda vara väl förtrogna med materialet och de synsätt som ligger till grund för Jansons (2005) delaktighetsaspekter. Det var viktigt att involvera även rektor och specialpedagog och informera såväl elever, föräldrar som övriga i arbetslagen.

Alla elever skulle känna sig delaktiga och viktiga. Därför tittade vi närmare på vad som skulle vara meningsfullt för att det skulle bli en positiv känsla kring att arbeta med vägledande kamrater. Materialet vi använde var tydligt och välstrukturerat med bilder, så att det skulle vara lätt att förstå.

Under utbildningen gav pedagogerna eleverna exempel på olika situationer som eleverna fick reflektera och samtala om. Det var också viktigt

att vara tydlig med att det alltid är läraren som är ansvarig. Om exempelvis en elev blir ledsen, arg eller liknande, är aldrig en elev ansvarig för att lösa det. Eleverna som gick utbildningen fick själva avgöra och bestämma när de ville erbjuda sin hjälp eller sitt stöd och kunde själva alltid få stöd av sin lärare.

I samarbete med idrottslärarna anpassade Specialpedagogiska skolmyndigheten utbildningens innehåll efter elevernas ålder men den innehöll i grunden samma koncept. Det var en blandning av teori och att praktiskt prova hur man på olika sätt kan hjälpa varandra i lekar och aktiviteter.

Idrottslärarna samtalade, följde upp och gav också feedback till eleverna såväl före som under och efter lektionen.

Här följer några utdrag och exempel på innehåll och samtalsunderlag som kan vara ett stöd om din skola vill arbeta med dessa frågor.

Exempel på innehåll i kamratutbildningen

Exempel på vad en blankett för intresseanmälan kan innehålla.

Vägledande kamrat

Uppdraget som vägledande kamrat på idrotten innebär bland annat att

- vara en god kamrat och en positiv förebild
- visa och hjälpa en kamrat som ibland behöver stöd
- samarbeta med andra
- du kan fråga en lärare om du är osäker på vad som behöver göras
- genomföra lekar och övningar tillsammans med en kamrat som ibland behöver stöd
- få stöd och utbildning för uppdraget av idrottslärare och resurslärare.

Skriv några rader om dig själv och berätta varför du vill bli en vägledande kamrat.

Vi som föräldrar samtycker till att vårt barn kan få ett uppdrag som vägledande kamrat. Vi har läst igenom presentationen av uppdraget som vägledande kamrat tillsammans med vårt barn.

Underskrift

elev

förälder 1

förälder 2

*Exempel på innehåll
till elevutbildningen.*

Att vara vägledande kamrat

Frågor att prata om i utbildningen till att bli en vägledande kamrat:

- Vad är en vägledande kamrat?
- När behöver jag hjälp?
- Vad gör oss lika?
- Vad gör oss olika?
- Vad är jag bra på?
- Vad är jag inte så bra på?
- Vad ska man göra om kamraten blir ledsen, arg eller inte vill vara med?

Vad hoppas du att dina kamrater gör när du behöver hjälp?

- Är trevliga mot mig.
- Visar tålamod.
- Visar att de är mina kamrater.
- Hjälper mig att må bra.
- Visar mig vad jag ska göra.
- Visar mig hur jag ska göra.

Exempel på hur
du kan tydliggöra
vad en vägledande
kamrat gör.

Vad gör en vägledande kamrat?

- Pratar vänligt.
- Är positiv och snäll.
- Ställer frågor som:
Hur mår du? Kan jag hjälpa dig?
- Säger saker som:
Jättebra! Fint kast. Bra jobbat.
Härligt Kalle!
- Säger aldrig något
som andra mår dåligt av.
- Samarbetar med andra.

Kom ihåg!

Du kan alltid fråga läraren om du
blir osäker på vad du ska göra.

Trappsteg för vägledande kamrater.

Tala om **VAD** ni ska göra

- Snart ska vårt lag leta koner.
- Maria, vi skulle bara ta de röda konerna
- Kalle, det är din tur att hämta en röd kon.

Tala om **HUR** ni ska göra

- Håll armarna framför dig för att fånga bollen.
- Sväng racket hela vägen bakåt.
- Försök slå hårt på bollen.
- Vi ska springa ända fram till nästa träd.

VISA hur man ska göra

- Lyft armarna uppåt, så här
- Titta på Simon när han rullar.
- Lägg dig ner tvärs över mattan, så här
- Sträck på hela kroppen, så här

HJÄLP din kamrat

Fråga alltid om du kan hjälpa till:

- Vill du att jag hjälper till?
- Ska vi hjälpas åt?

Du kan hjälpa din kamrat att

- stå på lagom avstånd
- gå över ett hinder
- bära fram redskap
- klättra över ett redskap

GE återkoppling

Allmänt beröm

- Bra jobbat
- Snyggt

Särskilt beröm

- Va bra du fångade bollen.
- Vilken fin passning du gjorde.
- Va' modig du var som vågade hoppa.

Hjälpa kamraten att göra ännu bättre:

- Försök lyfta armen ännu lite högre.
- Lyft upp knäet lite mer när du ska börja rulla.

Slutsatser

Resultat från studien

Forskningsresultaten från studien visade på fler samhandlingar och ökad delaktighet för eleverna med rörelsehinder tillsammans med klasskamraterna. De tydligaste för oss som följde undervisningen via film och observationer var att ju mer pedagogerna planerat kring problemlösning och gemensamma uppgifter, desto större aktivitet, engagemang och goda samhandlingar såg vi. Vi kunde också se att de stöd som eleverna gav också föreföll mer ändamålsenligt och naturligt än det stöd vuxna gav. Förutom att det blev fler samhandlingar mellan eleverna så minskade interaktioner mellan elever med rörelsehinder och assistent eller lärare. Detta kan tolkas som att eleven var mer erkänd i klassen. Det indikerade även en ökad självständighet för eleven i sammanhanget. Vår studie bekräftar därför det som Janson (2005) tidigare beskrivit, att de olika delaktighetsaspekterna påverkar varandra positivt. Vi kunde se att det fanns flera elever som hade behov av och också fick mer positiv bekräftelse under studien, vilket vi tolkat som en del i det förändrade klassklimat som pedagoger och rektorer beskriver.

Ett exempel på de positiva effekter vi såg i film-materialet visade hur en elev med rörelsehinder – **före elevutbildningen** inte alls ville vara med utan gick och satte sig. Lektionens upplägg var musikrörelseaktiviteter som startade med leken Följa John som uppvärmning. Trots lärarnas positiva uppmaningar vägrade eleven delta (vi tolkade det som att eleven kände otrygghet och olust). I stort sett samma lektionsupplägg och uppvärmning återkom senare under projektiden **efter elevut-**

bildningen. Denna gång gick eleven åter till sidan och såg tveksam ut men då kom några kamrater fram till eleven och sa ”kom igen – du ska vara med oss”. Nu följde eleven direkt med sina kamrater och deltog fullt ut (och verkade mycket nöjd) hela lektionen.

Några pedagoger som innan projektet var bekymrade över tidsåtgången upplevde efteråt att den extra tid och energi som lagts på arbetet var väl investerad då den resulterade i ett positivt klassklimat.

Vi såg och fick bekräftat i intervjuer att eleverna tyckte att det roligt och meningsfullt att hjälpa och uppmuntra varandra.

”jag har lärt mig att bli en bättre kompis... man visste ju redan att man skulle göra allt det här med att säga snälla saker... men nu har man ju lärt sig hjälpa till på ett annat sätt... att göra det”

Pojke 10 år som gått elevutbildningen

Vi såg också tydligt flera elever som mådde väldigt bra av och stärktes av att göra något bra för någon annan.

”det har påverkat mig... i min roll... och våra roller har ju jag sett med andra ögon... det blir mer tydligt när man är så medveten om vad det är man skall jobba med...”

Idrottslärare

I intervjuer och samtal uttrycker såväl rektorer, pedagoger och assistenter och elever att det även påverkat klassklimatet positivt.

”Ja, i en klass är jag säker på att det har påverkat de eleverna som gått här... deras självkänsla... de behövde känna att de kunde hjälpa någon annan, fylla en funktion och få känna sig duktiga, för de trodde inte så gott om sig själva. Det har hänt mycket med den gruppen under året.”

Rektor

Framgångsfaktorer

Flera skolor och pedagoger önskar ofta stöd och vägledning för att arbeta inkluderande och främjande när det gäller delaktighet och gemenskap. Vi har därför sammanlänkat våra lärdomar och slutsatser från studien med liknade studier för att identifiera och tydliggöra framgångsfaktorer. Vi lyfter därefter även fram dilemman och utmaningar som vi och andra ställts inför när man arbetar inom detta område.

Framgångsfaktorer för skolan och organisationen

Alla led i skolans verksamhet är engagerade

Att alla led i skolans verksamhet är engagerade i det arbetssätt och val skolan gör, leder till att alla känner sig delaktiga och viktiga i processen. Ju större delaktighet och engagemang som finns i alla led, det vill säga på individ-, grupp- och organisationsnivå, desto större möjligheter att lyckas väl. Detta blev under vår studie väldigt tydligt och vi såg att regelbundna kontakter och avstämningar mellan alla inblandade gjorde att alla kände engagemang och ansvar.

Gemensam grundsyn och vilja

Gemensam grundsyn och vilja hos såväl skolledare som pedagoger att arbeta för en inkluderande verksamhet. Hög medvetenhet om och tilltro till alla elevers möjligheter att lära och en strävan efter att skapa jämlika relationer. För att arbeta med dessa frågor behöver personal få samtala om och reflektera kring begrepp som delaktighet, jämlikhet, tillgänglighet, inkludering, samlärande och likvärdighet.

I Specialpedagogiska skolmyndighetens uppdrag ser vi dagligen ett stort behov hos pedagoger av att ha en dialog om dessa begrepp, men även att få diskutera kring egna vardagliga dilemman som

- anpassningar och alternativa arbetssätt för att möta elevers olikheter
- förhållningssätt, strategier och bemötande.

Både skolledare och de pedagoger som var med i studien uttryckte vikten av att få samtala om och att få en gemensam förståelse för vad som påverkar delaktighet och samspel.

Två pedagoger i undervisningssituationen

Två pedagoger i undervisningssituationen ger större utrymme för flexibilitet och bättre förutsättningar att se, möta och stödja alla elever i deras lärande. Det ger även bättre möjligheter till reflektion och uppföljningar när minst två pedagoger varit med under lektionen. Samplaneringen ger fler möjligheter och perspektiv på hur man kan göra anpassningar och erbjuda alternativ som är gynnsamma för alla elever.

Det är viktigt att inte enbart titta på att aktiviteterna är anpassade och att eleven med funktionsnedsättning får det stöd som han eller hon behöver för att kunna vara aktiv. Eleven måste också få möjlighet att bidra och ta ansvar för kamrater och gruppen. I annat fall begränsar skolan elevens sociala utveckling och möjlighet att vara delaktig och få inflytande. Två pedagoger som samplanerar ger bättre förutsättningar att planera och genomföra sådana aktiviteter. I vår studie var det

tydligt att där det fanns två pedagoger i undervisningen blev anpassningarna mer ändamålsenliga och genomtänkta vilket underlättade delaktigheten i aktiviteterna. Även Bengt Persson och Elisabeth Persson (2012) lyfter fram två pedagoger som en framgångsfaktor för elevers lärande i en inkluderande undervisning.

Framgångsfaktorer för pedagogen

Goda relationer mellan elev och pedagog

Forskning visar att nära relationer mellan elev och lärare skapar goda förutsättningar för lärandet. I en respektfull dialog där pedagogen tillåter elever att vara delaktiga och att få inflytande skapas trygghet, tillit och förståelse för sammanhangen. I våra observationer blev det tydligt hur positivt eleverna upplevde den bekräftelse och återkoppling som ägde rum mellan pedagog och elev under lektionerna efter elevutbildningen. Vi såg också betydelsen av de pedagoger som verkligen såg, kommunicerade och mötte varje individ med lyhördhet och känsla.

Kunskap och förståelse för konsekvenser av funktionsnedsättningar

Pedagogers kunskap och förståelse för konsekvenser av elevers olika funktionsnedsättningar och strategier att möta dem är avgörande för hur eleven lyckas i sitt skolarbete. Detta betonar Skolinspektionen i sina granskningar. Höga förväntningar, tydlig vilja och tilltro till alla elevers förmågor ger förutsättningar att lyckas väl. Forskning visar också att pedagoger som har erfarenhet och fortbildat sig inom det specialpedagogiska området har en mer positiv syn på elevers olikheter och inkluderande undervisning (Jerlinder 2010). Det stämmer även med det vi såg i vår studie, där pedagoger med intresse som fortbildat sig inom området var de som var drivande och också hade strategier i undervisningen.

Höga förväntningar och stödjande klimat

Höga förväntningar tillsammans med ett stödjande klimat bidrar till goda resultat. Flera rapporter visar på vikten av att ha höga förväntningar på alla elevers möjlighet att lära (Skolverket, 2009).

Pedagogernas förväntningar styr och speglar ofta elevernas agerande och syn på sina kamrater. Genom att pedagogen inte bara säger utan även visar med sitt sätt att vara och agera – får alla möjlighet att bidra i aktiviteten och vara den som hjälper eller vägleder någon annan. I vårt projekt var detta en viktig strategi och blev bland annat tydlig i elevutbildningen. Pedagogernas agerande och medvetna förhållningssätt tolkar vi som en bidragande del av det goda resultatet. Om eleverna betraktar varandra som jämlika leder det till att de

även ser varandra som kompetenta (Melin 2013). Att återkoppla och ställa frågor för att se att alla elever hänger med och har rätt förutsättningar, tillsammans med att aktiviteter och uppgifter är väl anpassade är viktigt för det stödjande klimatet.

Lärande genom problemlösning i grupp

Lärande genom problemlösning i grupp ger goda förutsättningar för eleverna att vara kreativa och ta egna initiativ. Elever får möjlighet att öva viktiga förmågor som samarbete, ömsesidighet och att

känna tillit till varandra. När elever i heterogena grupper får möjlighet till samarbete och problemlösning utmanas även elevernas zoner för möjlig utveckling (Vygotskij). En elev som vägleder kamraterna i en uppgift lär sig själv att sätta ord på sin kunskap och fördjupar och stärker sina kunskaper ytterligare. De andra eleverna lyckas också i arbetet tillsammans med sin kamrat, vilket stärker självförtroendet. Det kan i sin tur leda till att en av de andra eleverna klarar en liknande uppgift nästa gång och kan vägleda en annan kamrat. Här behöver pedagoger vara uppmärksamma på att även elever med funktionsnedsättning får möjlighet att ta ansvar och hjälpa sina kamrater för att stödja jämlika relationer. I vårt projekt såg vi den största delaktigheten och de mest positiva samhandlingarna och engagemang då aktiviteterna var grupp- och uppgiftsorienterade.

Struktur, tydlighet och ramar

Struktur, tydlighet och ramar är nödvändigt för att eleverna ska få goda förutsättningar i allt lärande, men särskilt viktigt när man vill arbeta samarbetsorienterat.

Alla elever mår bra av att ha klart för sig:

- Varför gör vi det här?
- Vem eller vilka ska jag vara med?
- Var ska vi vara?
- Hur ska vi göra?
- När börjar vi och hur länge ska vi hålla på?

Det ger en trygghet för alla att ha ramar och en struktur att följa, men blir för vissa elever en grundförutsättning för att lyckas. Forskningen visar också att en tydlig pedagog och ledare är en av de faktorer som påverkar lärandet mest (Hattie 2012). I våra observationer såg vi flera exempel på hur eleverna löste uppgifterna tillsammans, men att de gärna då och då tittade tillbaka på de tydliga instruktioner som läraren skrivit på tavlan.

Pedagogiska reflektioner och fördjupade samtal

Pedagogiska reflektioner och fördjupade samtal ger goda förutsättningar för att arbetssättet ska utvecklas vidare och vara hållbart över tid. Trygga, kollegiala samtal där pedagogerna vågar synliggöra egna utmaningar och dilemman och reflektera kring förhållningssätt och strategier. Samtal med specialpedagog eller speciallärare kan vara ett gott stöd som kan ge nya infallsvinklar och perspektiv. I studien blev detta en naturlig del av vardagen då vi fanns på plats på skolorna varje vecka. Även Skolverket lyfter allt oftare fram kollegialt lärande som en nyckelfaktor i skolutveckling.

Framgångsfaktorer för grupp och individ

Att få möjlighet att ta ansvar

Om vi vill främja jämlika relationer mellan elever så är det viktigt att alla elever i gruppen, oavsett förutsättningar, känner ansvar för varandra. Det betyder att elever måste lära sig att bli delaktiga på en lämplig ålders- eller mognadsnivå för att kunna utveckla ömsesidighet och jämlika relationer.

En elev med funktionsnedsättning måste få möjlighet att vara delaktig i beslut och ta ansvar för kamrater och gruppen. Eleven kan behöva stöd för att lösa uppgiften. Ofta är elever med funktionsnedsättning vana vid att klasskamrater eller assistenten tar över ansvaret. Elever med funktionsnedsättning behöver få möjlighet att finnas i situationer där de hjälper och ger stöd till kamrater. Att få vara den som uppmuntrar, ger feedback, tar initiativ och samarbetar för att lösa problem är viktigt för både lärandet och den sociala utvecklingen. I vår studie såväl som i Skolinspektionens rapport (2011) ser vi vikten av att ha hög tilltro till alla elevers möjlighet att ta del och ta ansvar.

Att vara viktig och delaktig

Elever som känner sig viktiga, kompetenta och delaktiga upplever ofta uppgiften som mer meningsfull och motiverande. I undervisning där elever får vara delaktiga och ha inflytande vet vi att pedagogerna anpassar undervisningen bättre för alla elever (Skolinspektionen, 2012). Om det finns frivillighet och valmöjligheter i sammanhanget ger det eleven en känsla av kontroll och självbestämmande som också påverkar hur meningsfull eleven upplever uppgiften. För att främja elevernas engagemang behöver informationen som pedagogen ger vara tydlig, begriplig och hanterbar. Därför bör pedagogen avsätta tid för samtal och frågor där elevernas funderingar blir tagna på allvar och bemötta med intresse och engagemang. Uppgiften eller aktiviteten måste också vara relevant i sammanhanget. I såväl elevutbildningen som i hela projektprocessen dis-

Delaktighet hör nära samman med välmående och självförtroende och är därför en viktig hälsfaktor.

För att delaktigheten ska kännetecknas av hög kvalitet och följa barnkonventionens etiska aspekter är det viktigt att det är en trygg och tillåtande miljö. En miljö där eleven känner sig säker och vågar uttrycka sig, där verksamheten är inkluderande och gäller alla elever.

kuterade vi just betydelsen av att varje elev skulle känna sig viktig och delaktig. Efter vår studie fick vi även bekräftat av såväl elever som av pedagoger och föräldrar, att eleverna känt sig viktiga och upplevt att det var meningsfullt att arbeta med vägledande kamrater.

Att ha ändamålsenligt materiel

Redskap och materiel som är ändamålsenliga för syftet ger goda möjligheter för eleverna att lyckas i sitt lärande. Materielen kan också vara en starkt bidragande orsak till elevens motivation eller brist på motivation. Då alla elever har olika förutsättningar och behov behöver de en mångfald av läromedel som är valbara för alla för att varje elev ska hitta sin väg att lära. Särskilda materiel för en

viss elev kan upplevas som utpekande och bli identifierat som något som bara får eller ska användas av den eleven. Därför är det viktigt att alla elever får möjlighet att prova och arbeta med olika materiel. Detta främjar också kreativitet, skapande och förståelsen för mångfald. Att erbjuda olika materiel utan att värdera det gör att fler elever vågar prova sig fram. Det skapar ofta nyfikenhet och ger alla elever möjlighet att lyckas. Det finns många studier som lyfter fram vikten av tillgängliga läromedel. I våra observationer såg vi flera goda exempel där pedagogers kunskap och erfarenheter av att använda materiel och redskap på alternativa sätt underlättade samspel och delaktighet.

Dilemman och utmaningar

För att lyckas väl i ett arbete som rör skolans värdegrund och för att främja jämlika relationer behöver verksamheten synliggöra de dilemman och utmaningar som finns. Här presenterar vi några områden som framkom i vår studie, de har också identifierats i liknande studier. Det är bra att fundera på, diskutera och hitta strategier för att arbeta med dessa områden.

Aktivt värdegrundsarbete

Arbetet med värderingar, delaktighet och likvärdighet är inte alltid en aktiv process som berör alla. Det är vanligt att arbetet sker i arbetsgrupper, som projekt eller som korta insatser. Attityder och tradition kan vara hindrande för att våga och vilja prova nya arbetssätt.

Förväntningar

Låga förväntningar på elever, men även på grupp- och organisationsnivå. Det finns en risk att det blir ”någon annans fel” eller att det inte är möjligt på grund av ”någon annan” när utmaningar dyker upp.

Verksamheten lägger problemen på eleven

Verksamheten lägger problemen på eleven i stället för på lärmiljön. Det finns ett dilemma mellan vikten av att identifiera barn i behov av särskilt stöd för att hitta strategier och anpassningar, och risken att barnet kategoriseras vilket kan medföra låga förväntningar på barnet. Kunskapsbrist bidrar ibland till utanförskap och segregerade lösningar.

Kommunikation

Kommunikationen mellan vuxna på skolan kan både vara en möjlighet och ett hinder för samspel och delaktighet mellan eleverna. Där det är många vuxna inblandade – som olika pedagoger, assistenter, specialpedagog och rektor – är kommunikation och information särskilt viktigt. Varje skola behöver ha bra rutiner för detta.

Assistentens roll

Behov av assistent – men en assistent kan vara ett hinder för delaktigheten med kamraterna. Assistentrollen kräver stor lyhördhet och känsla för situationen för att stödja men inte störa delaktigheten mellan kamraterna.

Omsorgskultur

I undervisningsgrupper där det är många vuxna finns det risk för att det utvecklas en stark omsorgskultur där andra kamrater ser eleven med funktionsnedsättning som hjälpbehövande, vilket kan medföra att kamratkulturen i andra sammanhang blir ojämlik.

Kamratrelationer

En elev med funktionsnedsättning riskerar i en ojämlik (vertikal) relation med en assistent eller med en dominant kamrat, att inte bli delaktig med klasskamraterna (Tetler 1998). Denna relation håller de andra eleverna på avstånd och hindrar känslan av gemenskap och samarbete med andra. Den hindrar också elevens sociala utveckling.

Prioritering av ämnet idrott och hälsa samt vardagliga fysiska aktiviteter

Idrott, fysiska aktiviteter och rast är inte högt prioriterat. Forskningen är tydlig när det gäller rörelsens betydelse för såväl hälsan som för lärandet och möjligheterna att utveckla sociala relationer. Trots det prioriterar skolor sällan detta för elever med funktionsnedsättning. Skolorna påtalar ofta sitt dilemma kring att elever med funktionsnedsättningar också kan ha behov av extra tid i

något annat ämne och kanske behöver längre tid till exempelvis förflyttningar och vid lunch.

Kunskap om tillgänglighet och delaktighet

Tillgänglighet och delaktighet är viktiga begrepp och faktorer som skolor på alla nivåer behöver diskutera och utveckla sina kunskaper om. Detta är ett arbete som skolan måste se som en ständigt pågående process som skolan måste synliggöra och utveckla varje dag. I miljöer och situationer där delaktigheten och lärandet för någon elev inte är gynnsamt, behöver skolan ha bra verktyg för att kunna identifiera vilka omgivningsfaktorer som påverkar situationen och utifrån dessa förändra sin verksamhet.

Balans i lektionsplaneringen

Balans mellan instruktioner, aktiviteter och samtal kan vara ett dilemma då lektionstiden är begränsad.

Planering och organisering av aktiviteter utomhus

Vid utomhusaktiviteter där det är längre förflyttningar och större ytor riskerar elever med mer omfattande funktionsnedsättning att hamna efter eller vid sidan av. Här blir det extra viktigt att pedagogerna har planerat och organiserat aktiviteterna så att de underlättar delaktighet och gemenskap.

Avslutande tankar

*”Vilket förhållningssätt vill vi ha?
Vilken är vår värdegrund?”*

Detta var ett par av de frågor som en rektor ställde sig själv efter vår samverkan kring studien.

När skolan arbetar mer med frågor och begrepp som rör delaktighet, likvärdighet och tillgänglighet och försöker göra praktik av teorierna blir ofta utmaningar i den egna verksamheten tydliga. Arbetet med att omsätta de värderingar som skolans styrdokument föreskriver bör vara en ständigt pågående process. För att arbetet med skolans identitet och grundsyn ska bli verkningsfull och genomsyra skolans vardagsarbete måste det finnas en tydlig förankring i alla skolans led. Det vill säga alla – såväl elever, föräldrar, pedagoger, skolledning som annan personal – måste vara delaktiga.

Ligger fokus på svårigheter hos eleven eller att det är i relation till lärmiljön som det brister, när en elev råkar i svårigheter? Är elevers olikheter en möjlighet i lärandet eller är det bättre med homogena grupper? Hur tar varje skola och skolledning grepp om vilket perspektiv och vilken grundsyn som präglar skolans identitet?

Att vända blicken mot sin egen skola, verksamhet eller undervisning kräver mod och tid för reflektion. För att framgångsrikt förändra en verksamhet krävs en grundläggande samsyn där fokus ligger på att hitta strategier genom att förändra förhållningssätt och lärmiljö. Detta ställer förstås höga

krav både på den pedagogiska verksamheten och på organisationen. Varje skola och verksamhet måste därför ha tid och utrymme för reflektion, kompetensutveckling och lärande samtal över tid.

De lärdomar vi fått genom arbetet med studien visar att elevers delaktighet och fördelar med att lära tillsammans ger flerfaldiga vinster. Det engagemang hos eleverna som vi observerade vid samarbetsorienterade aktiviteter kunde vi också se påverkade elevers acceptans för olikheter. Vi tolkar det också som att det naturliga stöd och den hjälpsamhet som eleverna visade varandra även påverkade självständigheten hos eleverna med rörelsehinder. Barns kompetens att dela med sig och ta ansvar är stor, men blir kanske inte alltid synlig i skolan. Flera pedagogers och även en rektors upplevelse av ett förbättrat klassklimat ger ytterligare stöd åt våra slutsatser och resultat.

Vi hoppas därför att denna skrift kan bidra till ökad kunskap. Vår tanke är att den också ska inspirera skolor och pedagoger att reflektera över sin verksamhet och de olika vägval som de dagligen gör kring elever med någon funktionsnedsättning.

Skriften kan också vara ett stöd i diskussioner kring vikten av ämnet idrott och hälsa och fysisk aktivitet för elevens utveckling och lärande.

Vi önskar alla skolor framgång i sitt arbete mot en likvärdig skola – där alla elever får möjlighet till delaktighet och gemenskap!

Diskussionsfrågor

Vilken identitet och vilka värderingar ska prägla vår skola?

Vad säger läroplanen om samlärande och hur kan vi arbeta mer samarbetsorienterat?

Vad menar vi med inkluderande verksamhet, delaktighet och likvärdighet?

Vad säger forskningen om lärande i heterogena grupper och vilka strategier ska vi ha på vår skola?

Vilka förutsättningar har vår skola? Vilka möjligheter och styrkor finns hos oss?

Vilka utmaningar står vi inför? Vilka hinder kan vi identifiera?

Vad behöver vi bli bättre på?

Hur gör vi för att undanröja de hinder som finns och utnyttja våra styrkor och resurser på bästa sätt?

Hur vill vi att det ska vara? Vilka mål ska vi arbeta för?

Vilket stöd behöver vi?

Behöver vi kompetensutveckling?

Vem av oss gör vad? Rektor, ledningsgrupp, specialpedagog, speciallärare och pedagoger med flera.

Källförteckning

- Almqvist, L. (2006). *Children's health and developmental delay: positive functioning in every-day life*. Doktorsavhandling. Örebro Universitet.
- Duesund, L. (1996). *Kropp, kunskap & självuppfattning*. Liber Utbildning AB.
- Hattie, J. (2012). *Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning* New York: Routledge.
- Jansson, U. (2001). *Togetherness and Diversity in Preschool Play*, International Journal for Early Years Education, vol 9.
- Janson, U. (2005). *Vad är delaktighet? En diskussion om olika innebörder*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Jerlinder, K. (2010). *Social rättvisa i inkluderande idrottsundervisning för elever med rörelsehinder*. Doktorsavhandling. Örebro universitet.
- Kristén, L. (2003). *Possibilities offered by interventional sports programmes to children and adolescents with physical disabilities: an explorative and evaluative study*. Doktorsavhandling. Luleå tekniska universitet.
- Forskning.se (2011). *Går det att stimulera hjärnan till bättre skolprestationer?* Forskarintervju T. Lindén professor i neurologi vid Göteborgs universitet. Hämtad 13 december 2012, från den nationella forskningsportalen forskning.se: <http://www.forskning.se/nyheterfakta/teman/hjarnanochlarande/tiofragorochsvar/gardetattstimulerahjarnantillbattreskolprestationer.5.2e8f151e133b9963de48000705.html>
- Melin, E. (2013). *Social delaktighet i teori och praktik: Om barns sociala delaktighet i förskolans verksamhet*. Doktorsavhandling. Institutionen för pedagogik och didaktik. Stockholms universitet.
- Moser, T. & Dudas, B. (1997). *Barns selvbilde og bevegelse*. Artikel i Kroppsøving I, Høgskolan i Vestfold.
- Nygren, G. (2008). *Skolvardag för elever med rörelsehinder – en etnologisk studie*. Uppsala universitet.
- Persson, B. & Persson, E. (2012). *Inkludering och måluppfyllelse*. Stockholm: Liber AB.

- Piaget, J. (1975). *The child's conception of the world*. New Jersey: Litterfield, Adams & Co (Original 1929).
- Rapport från samarbetsprojekt mellan Unga RBU-are, Rädda Barnen, Barnombudsmannen och Pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet (2009). *Särskild, särskild eller avskild*.
- Regeringens skrivelse (1996/97:112). *Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning – Kvalitet och likvärdighet*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2000). Williams, P., Sheridan, S. & Pramling-Samulesson, I. *Barns samlärande – en forskningsöversikt*. Kalmar: Liber distribution.
- Skolverket (2009). *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?* Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2011). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Fritzes.
- Skolinspektionen (2009:6). *Skolsituationen för elever med funktionsnedsättning i grundskolan*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2011). *En skola med tilltro lyfter alla elever*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2012). *Idrott och hälsa i grundskolan*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Szönyi, K. & Söderqvist Dunkers, T. (2012). *Där man söker får man svar*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Söderqvist Dunkers, T. (2011). *Talande möten mellan ungdomar. Villkor för delaktighet i kamratgemenskap – ungdomar med synnedsättning berättar*. Masteruppsats. Institutionen för pedagogik och didaktik, Stockholms universitet.
- Tetler, S. (1998). *Social integration: om at mestre forskelligheden*. Specialpædagogisk tidsskrift for specialundervisning og anden specialpædagogisk bistand, (3) s.18.
- Vygotskij, L.S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vygotskij, L. (1982). *Taenking og sprog II*. Köpenhamn: Hans Reitzel Forlag.

(Sidan har avsiktigen lämnats blank.)

Denna skrift lyfter fram lärdomar och framgångsfaktorer från en studie om samarbetsorienterat lärande. Studien prövade idén att elever själva får kunskap och verktyg för att göra sina kamrater delaktiga. Vi hoppas att skriften kan inspirera och ge vägledning till pedagoger och skolledare som vill ge alla elever förutsättningar att vara delaktiga i all undervisning.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) arbetar för att barn, unga och vuxna oavsett funktionsförmåga ska få förutsättningar att nå målen för sin utbildning. Det gör vi genom specialpedagogiskt stöd, undervisning i specialsolor, tillgängliga läromedel och statsbidrag. Den kompetens vi erbjuder kompletterar kommunernas och skolornas egna resurser.

ISBN 978-91-28-00454-1 (tryckt),
978-91-28-00455-8 (pdf)

Best nr 00454